

EVOLUȚIA ESTETICII EX-LIBRIS-LOR ȘI UTILIZAREA LOR ÎN MEDIUL ACADEMIC

Ana-Maria GÎLCA¹, Andreea ONU¹

¹Programul Design și Tehnologii Poligrafice, grupa DTP-221, Departamentul Design Industrial și de Produs, Facultatea de Design, Universitatea Tehnică a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova

*Autorul corespondent: Andreea Onu, e-mail: andreea.onu@dip.utm.md

Coordonatori științifici: Viorica CAZAC, Dr., conf. univ., Programul Design și Tehnologii Poligrafice
Lucia ADASCALIȚA, as.univ., Programul Design și Tehnologii Poligrafice

Rezumat. *The following paper presents the results of the study on the identity of ex-libris, their forms and primary technologies of creating them. The implications of printing technologies in the creation of ex-libris were analyzed as well as the contexts of their usage. It was established that the reproduction of ex-libris was achieved through techniques such as woodcut, metal engraving and others. Nowadays, they can be created with the use of digital technologies that offer new possibilities for reproducing graphical elements of high detail in short amounts of time. This study led to the identification of laborious models of ex-libris which include various elements of important symbolic reference to the owner, such as heraldic, decorative elements and others.*

Cuvinte cheie: *ex-libris, plăcuță de carte, simboluri heraldice*

Introducere

Ex-librisul, sau plăcuța de carte, reprezintă o marcă personalizată aplicată pe o carte pentru a indica proprietarul acesteia. Inițial un indicator de prestigiu și statut în societate, acestea au fost folosite atât în colecțiile personale de cărți, cât și de biblioteci și anumite instituții deținătoare de carte. De-a lungul anilor, acestea au surprins prin estetica lor cu diferite influențe stilistice și sociale, îmbinând tendințele epocii cu propriile trăsături personale.

Studiul inițiat a fost direcționat spre analiza primelor forme a exlibris-ilor și a contextelor în care au fost create și utilizate, analiza ex-libris-ilor universitare, naționale în vederea evaluării principiilor urmate, a constituirii structural-compoziționale, a elementelor utilizate necesare de cunoscut pentru crearea justificată a noilor concepte.

Scurt istoric al ex-libris-ilor

Cele mai vechi ex-libris-uri înregistrate erau mici plăci ceramice emailate, folosite în calitatea de etichete pentru cutiile care conțineau role de papirus, indicând numele posesorului și titlul lucrării și datând cu secolul XIV î. Hr. În figura 1 este reprezentat un exemplar expus la Muzeul Britanic, aparținând faraonului Amenophis III și soției sale, regina Teie. Numele acestora sunt scrise hieroglific în interiorul a două cartușe, în scrierea antică egipteană acestea indicând numele propriu al faraonului dar și statutul lui. De asemenea, plăcuța conținea și o referință la copacii de smochin și măslin, constituind titlul lucrării, de vreme ce arborii erau un simbol important în cultura respectivă [8].

Cel mai vechi ex-libris din spațiul European este considerat a fi un ex-libris german, care datează cu anii 1470, fiind creat pentru călugărul Hildebrand Brandenburg (figura 2). Acesta a fost imprimat cu cerneală neagră prin aplicarea tehnologiei xilografice (gravură în lemn) și ulterior colorat manual pe hârtie. Ex-libris-ul reprezintă un heruvim ce ține o stemă cu reprezentarea unui ied, soluționat cromatic în perechile complementare de roșu și verde și de asemenea culorile galben, albastru.

Popularitatea ex-libris-ilor a crescut în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în special în Țările de Jos, Franța și Anglia. În aceste țări, ex-libris-urile au fost adesea proiectate de artiști și gravori cunoscuți prezentând modele și simboluri elaborate, la fel ca și șa redescorii lor germani [5]. În perioada secolului al XVIII-XIX-lea, odată cu industrializarea, numărul ex-libris-ilor, cât și variația esteticii acestora a crescut considerabil. S-au remarcat ex-libris-uri soluționate esteic în stil Armorial Iacobinian, stilul Chippendale și stilul epocii Victoriene [1].

Figura 1. Plăcuță ceramică egipteană cu ex-libris expusă la Muzeul Britanic [7]

Figura 2. Ex-libris-ul lui Hildebrand Branderburg din secolul XV, expus în Arhivele Universității Farber [4]

În epoca contemporană ex-librisurile s-au redus în popularitate, căpătând un caracter pur decorativ și fiind mai degrabă un mijloc de exprimare artistică decât un element funcțional și indicator al statutului social.

Tehnologiile de creare a unui ex-libris

Tradițional, aceste etichete erau create folosind diverse tehnici de tipar ce asigurau reproducerea lor. În acest context au fost analizate tehnicile de reproducere a exlibr-lor, atât a celor inițiale, cât și a celor moderne.

Gravura în blocul de lemn-xilogravura, una dintre cele mai vechi tehnici de imprimare, implică sculptarea conceptului de design într-un bloc de lemn, aplicarea stratului de cerneală și presarea formei obținute pe suportul din hârtie pentru crearea unei imagini. Gravura în metal-metalogravura implică utilizarea acizilor pentru corodarea elementelor grafice necesare de reprodus ca etapă inițială de tratare a suprafeței de metal pregătite și zgrăfite conform conceptului de design [5], urmată de emulsionare și cerneluire a suprafeței metalice tratate. Etapa finală constă în transferul imaginii de pe forma metalică pe suportul de tipar prin presare. Pe lângă aceste tehnici tradiționale, desenul caligrafic era adesea utilizat pentru a crea un ex libris elegant și unic, cu o tipografie desenată manual. Incorporarea simbolurilor și motivelor cu semnificație personală în design este o tehnică utilizată în trecut și care continuă a fi folosită și în zilele noastre.

Odată cu apariția tehnologiilor moderne, au apărut noi tehnici pentru crearea ex-libris-ilor. De exemplu, mașinile de gravat și tăiat cu laser pot crea design-uri precise și de o acuratețe înaltă ceea ce anterior necesita eforturi și experiență. Softwarele de proiectare digitală permit, de asemenea, experimentarea designerilor cu grafica vectorială să creeze ex-librisuri personalizate cu o mai mare precizie și flexibilitate.

Prin ambele tehnici tradiționale și moderne, arta de a crea ex libris rămâne o modalitate unică și plăcută de a personaliza o colecție de cărți.

Trăsături definitorii a ex-libris-ilor

Pentru a indica apartenența și numele posesorului, ex-librisurile folosesc un limbaj specific. Inițial se folosea articolul posesiv latin „liber”, însemnând „al lui”, de exemplu „LIBER Bilibaldi Pirckheimer”, datat cu secolul al XV-lea. Ulterior, s-a recurs la cunoscutul termen „ex-libris”, semnificând „din cărțile (lui)” [6], acesta fiind utilizat la cele mai multe plăcuțe de carte. Printre formulări se mai întâlnește și „ex bibliotheca” de exemplu „Ex bibliotheca Serenissimum Utriusque Bavarice Ducum” (figura 3); „sigillum”, de exemplu „Sigillum Horatii Comititis de Orford”, realizat în sec. XVIII [9].

La începutul epocii moderne, aceste sintagme, cât și alte comentarii, erau scrise în încadrări ornamentate sau pe dantele. Ulterior, s-a recurs la scrierea numelui propriu în partea inferioară sau superioară a plăcuței de carte, iar unii artiști chiar l-au încorporat ca parte integră a ilustrației grafice.

Figura 3. Ex-libris-uri germane din secolul al XVII-lea [3]

Ex-librisurile erau reprezentate adesea de elemente decorative, cum ar fi steme, simboluri heraldice și ornamente. Acestea ofereau informații importante despre statutul, ocupația și familia din care provine posesorul cărților, iar stilul indica perioada istorică și curentul artistic în care s-a integrat. Inițial, cel mai important simbol al apartenenței era stema familiei (sau a instituției), fiind elementul definitoriu după care era recunoscut posesorul în cercurile sale. Ulterior, de la un design centrat pe heraldică, atenția s-a concentrat pe ornamentarea extravagantă prin diverse simboluri florale, arhitecturale, dar și prin reprezentarea anumitor zei, heruvimi. Ex-libris-le erau populare printre clasele bogate și erau considerate un simbol al statutului și rafinamentului [10].

Aceste caracteristici sunt ilustrate de ex-libris-urile germane reprezentate în figura 3, ambele având același posesor. Deși nu se cunoaște istoria lor, elementele decorative ne sugerează statutul respectabil al posesorului în societate. În centru este amplasată stema, aceeași în ambele exemplare, determinată de prezența a doi lei și o textură din romburi, dispuse pe diagonală completată cu ornamente arhitecturale, compoziții din fructe și heruvimi cu coroane în mâini, soluționarea compozițională a încadrării prezintă o simetrie bilaterală, spre deosebire de asimetria remarcată în medalionul central. De asemenea, faptul că ex-librisul a fost realizat în două ediții sugerează numărul mare de titluri de ediții de carte din cadrul bibliotecii posesorului ex-libris-lui.

Ex-librisurile universitare

Universitățile sunt cunoscute prin posesia bibliotecilor mari și a edițiilor de carte valoroase pe care le conțin. Încă de la apariția primelor instituții superioare de învățământ, s-a sesizat nevoia indicării apartenenței prin ex-librisuri. Acestea conțineau denumirea și sigla universității, elemente decorative și un motto sau citat reprezentativ. Adesea ex-librisurile erau create pentru a comemora o ocazie specială sau a aduce în atenție numele cercetătorilor notorii care au contribuit semnificativ la crearea imaginii instituției reprezentate. De asemenea uneori universitățile ofereau în dar ex-librisuri persoanelor care aduceau o contribuție patrimoniului bibliotecii universitare, de exemplu ex-librisul dăruit lui Nicholas Bacon în 1574 de către Biblioteca Universității Cambridge în semn de mulțumire pentru cărțile donate de acesta [2].

Un exemplu este ex-librisul Universității Yale, S.U.A., realizat de William Fowler Hopson în 1901 (figura 4). Acesta comemorează bicentenarul Universității Yale, reprezentând motivul clasic „top de cărți” și făcând referință la cărțile donate care au marcat înființarea universității [9]. De asemenea este prezentă emblema universității, cuvintele-cheie „SIGILL: COLL: YALE: NOV: PORT: NOV: ANGL:” și dedicația „I give these Books for the founding of a College in this Colony”. În partea inferioară a etichetei este scris „YALE UNIVERSITY LIBRARY”.

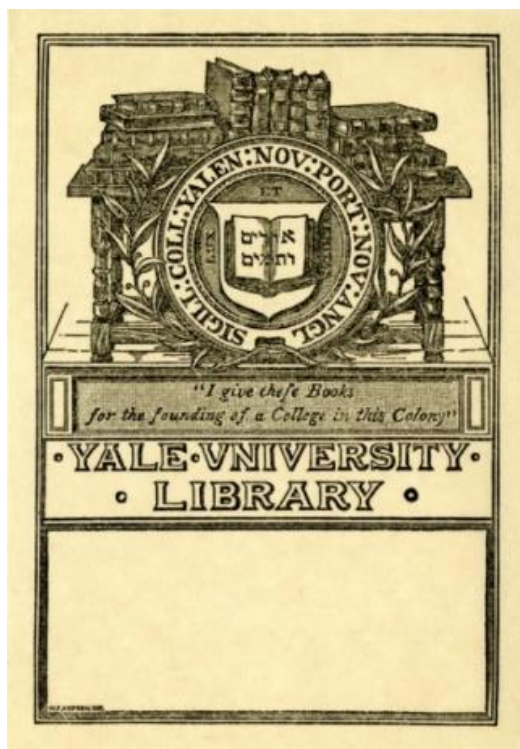

Figura 4. Ex-librisul Universității Yale, autor- William Fowler Hopson, 1901 [9].

Ex-librisurile naționale

Cercetările în cadrul prezentului studiu au continuat cu analiza ex-libris-ilor din colecția secției Carte Veche și Rară a Bibliotecii Naționale a Moldovei. Astfel, au fost identificate mai multe ediții de carte cu ex-libris-le proprii posesorilor. Aceasta denotă faptul că familiile de nobili erau pasionați de carte, își organizau biblioteci în care se regăseau titluri valoroase de carte, personalizate cu ex-librisuri (fig. 5).

Figura 5. Ex-libris-ri ale edițiilor de carte identificate în Secția Carte Veche și Rară, BNM

Contribuții privind elaborarea ex-libris-lui dedicat edițiilor de carte din biblioteca filialei Facultății de Design

În rezultatul analizei efectuate privind evoluția abordărilor estetice ale ex-librisurilor au fost elaborate prin contribuții proprii la elaborarea conceptului estetic al ex-librisului dedicat bibliotecii Facultății de Design (Fig. 6).

Figura 6. Contribuții privind elaborarea ex-librisului dedicat Facultății de Design

În elaborarea designului de concepție proprie autoarele s-au ghidat de următoarele aspecte: simplitate (designul este simplu, clar și minimalist), geometrie a formelor (formele geometrice, cum ar fi dreptunghiurile, cercurile și triunghiurile au fost folosite pentru a crea structuri și compoziții clare) și creativitatea (încercarea noilor abordări și tehnici). Elementele de influență stilistică Bauhaus au determinat ideea că designul trebuie să fie practic, funcțional și accesibil pentru toată lumea, integrând inovația și tehnologia pentru a crea noi produse utile.

Pentru obținerea unei compoziții armonioase s-a recurs la utilizarea în compoziție a fonturilor de diferite mărimi. Astfel, deși elementul central este constituit din figuri geometrice stilizate, acesta este susținut de fonturile fără serife. În compoziție se regăsește logo-ul Universității Tehnice a Moldovei în cadrul căreia funcționează Facultatea de Design.

În vederea percepției ușoare și clare a bibliotecii căreia îi aparține cartea, ex-librisul a fost introdus într-un încadrământ dreptunghiular cu colțurile rotunjite.

Figura 7. Schițe de dezvoltare a conceptului ex-librisului universitar

Ideia de elaborare a ex-librisului universitar a demarat cu cea de crearea a unui logo-u cu inițialele Facultății de Design (Fig.7).

Concluzii

În vederea consolidării imaginii instituționale, familiale sau personale dar și de personalizare, edițiile de carte de mare valoare pot fi asigurate cu ex-librisuri ce le fundamentează dimensiunea identitară.

Repere în crearea ex-librisurilor servesc elementele de heraldică, caracterul compozițional, tehnologia grafică de reproducere, soluționarea cromatică, simbolurile, elementele de identitate tip siglă, marcă, texturi, soluționare stilistică, elementele figurative, elemente non-figurative, subiecte le narrative sau estetice, principiile compoziționale de organizare a spațiului plastic, tendințe.

Biblioteca Națională a Moldovei deține o impunătoare colecție de carte veche, dar și contemporană pe pagina de titlu ale cărora se regăsesc ex-librisuri reprezentative ale diferitor școli, culturi, perioade de timp ce prezintă interes pentru cunoaștere.

Bibliografie:

1. ALMACK E., *Bookplates*, Londra, 1904, capitolul VIII, [online].
https://www.gutenberg.org/files/60858/60858-h/60858-h.htm#CHAPTER_VIII
2. CASTLE E., *Book-plates, Encyclopaedia Britannica*, volumul 4, 1911. [online].
https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Book-Plates
3. *Exlibris*, Biblioteca Bayerische Staatsbibliothek, [online].
<https://www.bsb-muenchen.de/en/collections/historical-prints/collections/exlibris/>
4. *First Bookplate*, Arhivele Universității Farber [online].
<https://www.brandeis.edu/library/archives/essays/special-collections/images/2009/first-bookplate/aquinas-bookplate.jpg>

5. MACLEAN R., *Engraving and Etching*, [online].
<https://universityofglasgowlibrary.wordpress.com/2012/08/28/book-illustration-engraving-and-etching/>
6. *Online Etymology Dictionary*, [online].
<https://www.etymonline.com/word/ex%20libris>
7. *Plăcuță Egipteană*, Muzeul Britanic [online].
https://media.britishmuseum.org/media/Repository/Documents/2014_10/1_14/6e6ef42a_4199_4123_b2a2_a3b700ee59aa/mid_00073807_001.jpg
8. *The Earliest Bookplates, or Ex-libris*, [online].
<https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=3185>
9. *The Ex-Libris and Image Making*, Biblioteca Online Yale, [online].
<https://onlineexhibits.library.yale.edu/s/ex-libris/page/making>
10. WARREN L., *A Guide to the Study of Bookplates*, Londra, 1880, pp.30-33.